

Butschhorn, bartnsada no sojn in 100 djar?

Uno studio pubblicato su "Etology Letters" ci mostra come gli stambecchi della Marmolada stiano cambiando le loro abitudini in seguito al cambiamento climatico in corso, scegliendo altitudini sempre più alte e concentrando la loro attività all'alba e al tramonto.

Dar iz khent gemacht da ka üs, atti Marmolada, dar studio vodar Universitét vo Padova panádar pittar fondazione Edmund Mach boda latt seng bia 'z schaugeta auz di

A khlummandar kümützi atti Platt - foto von Daniel von Polétz

popolazióng von butschhorn. Von djar 2010 fin 'z djar 2017 dise vichar sojn khent ágeschaugét gerécht vo baitum pittar tecnologia von radiokollari boda perméttart zo bizza bo sa sojn un bazza sojn ná zo tüana. Vo alln in dati boda di studjós hám augelest khinta auz ke pan bintar dise vichar stian atti höache vo 1700 m, ána zo mövrse kartza vil un sparante di kraft, appena az heft á zo eapra partirnsa zo giana aubart, gianante ná in grümma un vrisch gras boda khint balda lai vort iz dar snea. Tüanante asó rivansa fin atti 2600-2800 mètre, boda dar air iz nèt kartza barm. Pan summar, pittar temperatür boda iz ná zo höachrase, atti pèrng o khintz hërta bermar un, azpe sa hám gesek vo disan studio, di butschhorn stian in gántz tage in schatn un khemmen auz lai balz khint takh odar balda geat oine di sunn.

'Z hoazt "stress termico" balda di vichar sojn asó kondizionárt vodar temperatür, un ditza magat vürkhemmen alln in vichar von balt, azpe di kapardjöl, di muflü, di hirsch odar di kamützan boda lem da námp ünsarn lânt o. Est, pensárate attn klima boda iz ná zo béksla hërta mearar khinta zo vorsa azta mang no sojn dise vichar in üsarne beldar in 100 djar... Bia mabar süachan auzohalta, alle pittnádar, ditza sachan zoa zo maga schützan da gántz natür?

Giada von Galén

Coliving, cosa ne pensano i lusérnar? La Fondazione Demarchi lo domanda ai cittadini

Il progetto ha fatto il giro del mondo e ha "regalato" a Lusérn un'ampia pubblicità. Già da alcuni mesi i "coolivers" sono arrivati in paese, presso le case ITEA. Ma cosa ne pensano i lusérnar? La Fondazione Demarchi lo chiede ai cittadini.

Ai zo leba atz Lusérn hattar gehozt dar prodjèkht vo Coliving boda dar Kamòu vo Lusérn, pitt ploaz ándre istitutzióngen, hatt geböllt trang vür zoa zo macha khemmen náuge famildje pitt khindar in lânt un zoa zo geba vèrt in haüsar ITEA, gestánt ler vor vil djardar. A sachan boda hatt gezoaget ünsar lânt in gántz Beleschlânt un in auzlânt o. Viare di famildje von "Coolivers" boda sojn gerift un boda hám gebünnt in bándo boda gitt in famildje, vor viar djar, an kuartiaro ITEA ána zis, un boden vorst zo geba a hânt in lânt, helvante in feròine, machante volontariát. A sachan boda

hatt gemacht khemmen atz Lusérn 9 khindar. Di Fondatzióng Demarchi est vorst in lusérnar bazza pensárn von prodjèkht, pittann kuestionárdjo boda iz khent auzgètt vor zboa bochan. Ditza zoa zo vorstiana bia 'z geata vürnsen dar prodjèkht un bele 'z sojn di sachandar boda geválln un di sellnen boda nèt geválln. Azzarz nonet hatt auzgevüllt, macht! Umbrómm 'z iz bichte khön daz soi vor an söttan bichtegen prodjèkht vor 'z lânt. Ma mocht nèt leng in nám attn kuestionárdjo, lai rispündarn in a par dománde. A bötta gemacht, iz genümma lengen drinn in kèssle vodar

post von Kamòu vo Lusérn, odar ka schual in "Khlummane Lustege Tritt". Est dar prodjèkht geat vürnsen a Canal San Bovo un atz 22 von prachant izta khent gemacht a trèff pittn "Gruppo Nord Est - Edilizia Pubblica" boda vánk inn di Provintz vo Tria un Poatzan un di redjióngen von Veneto, von Friuli Venezia Giulia un a toal vodar redjióng vodar Lombardai. Attn trèff hattma geredet von Coliving, boda magat khemmen gemacht in di khlumman lentar von gántz Nòrt Est von Beleschlânt.

Dar Nachtvogl

ARTICOLO NELLA VARIANTE CIBRA DELLE VALLI DEL LENO

Sünn vo ünsar huamat

Sono ambasciatori della nostra terra, portando il cognome cimbro, i vari personaggi che si sono distinti in vari campi al di fuori dei confini del nostro territorio, tra cui ricordiamo i cognomi Nicolussi di Lusérn, Peterlini di Laim (Terragnolo), Bisoffi di Trumelays (Trambileno), Arlanche e Stoffella di Pránttal (Vallarsa), per citare qualche esempio.

Bichte is, üsarne burtzan zo khennen. Bichtegar is, üsarne burtzan nèt zo vorgèzzan. Das bichtegarste is, üsarne burtzan zo haltn gearn alle tage un se lai nèt auszohakhan. Alls mindar bas! Bisó? Ombrómm, bedo di burtzan soinda tiaf, mèchte starch un zechat, biar muchan üs nèt vörtse vo a schäuladar bint! Bas ista, 'z zoaget üsarne burtzan? Mèchte vil. O ünsar zimbar zuarnám zoaget üsarne zimbar burtzan! Vile baibar un mánnen, da sojn khent aus vonar guatn altn zimbar famildja, sojn gekhénntar in dar belt. Dise sojn sünn vo ünsar huamat. Ettlane vert arm, ma hërta zechat laüt as be a lérch, azpe soinda alle üsarne zimbar laüt. Alle khennen Eduard Reut-Nicolussi, gedénkht pinn „Reut-Nicolussi-Straße“ in dar statt Innsbruck. Nèt alle khennen di maistra „Katakombenlehrerin“ Hilde Nicolussi-Castellan. Darpai dar kamou-dokhtur Hans Nicolussi-Leck, dar hatt gegründet in djar

1965 'z „baisar kraütz“, das hatt häüt zo tage 434 ágestèllte in 31 kamòundar in Südtirol un o in di ladinar kamòundar Buchenstein un Ampezzo in dar provintz Belluno. Darpai Karl Nicolussi-Leck, dar hatt gegründet in djar 1971 'z „Südtiroler Bildungszentrum“, das hatt gezalt 'z gellirna in taütsch azpe Lusérn. Heiner Nicolussi-Leck is gest vorsitzar vo „Raiffeisenverband Südtirol“. Vera Nicolussi-Leck is gest avokátt vo di khindar un di djungen vo Südtirol. Vo Laim is dar zimbar zuarnám Peterlini. Zo haltn a mint is Dominik Peterlini, dar is gest a gekhénntar musika-schraibar, gedénkht pinn „Peterlinigasse“ in dar statt Wien, dar hatt gegründet in djar 1895 dar kòro „Wiener Sängerknaben“. Darpai profesór Hans Karl Peterlini. a gekhénntar schraibar, un soi pruadar profesór Oscar Peterlini, dar khánt allz vo sèlbartgeredjart zungminderhaitn. Vo Trumelays is dar zimbar zuarnám

Bisoffi. Zo haltn a mint is Giacomo Antonio Bisoffi, dar is gest dar vorlást hausmaistar vo Antonio Rosmini, hërta afta soi sait, o er is geraist. Vo Pránttal soinda, zo baipil, di zimbar zuarnám Arlanche un Stoffella. Zo haltn a mint is Basilius Arlanche, dar lest schaffar vo dar gruabe námp lânt Speccheri in Pránttal un dar nono vo bischof Wilhelm Egger un vo profesór Kurt Egger. Darpai Barthmä Joseph Stoffella is gest a gekhénntar profesór, un soi pruadar Dominik Anton, dar hatt gegründet a vo di gröasarste fabrike vo saide in Rovrait un a geschèft in Wien un dar hatt inventárt vil náuges. Darpai Peter Stoffella, dar is gest dokhtur vo dar khoasarin, un soi sunn Emil, o a gekhénntar dokhtur, gedénkht pinn „Stoffellagasse“ in dar statt Wien.

Prof. DDr. Hugo-Daniel Stoffella vulgo Menlo

Di vestarla sojn nèt augestánt machante in Laz vonar bötta un dar stoap hatt inngevüllt di aute

Balda dar Laz iz gest baiz un eng

Apparve evidente che si era arrivati via Menador, l'automobile era cosparsa di polvere bianca, penetrata anche nell'abitacolo giacché i finestrini a manovella non stavano su per gli scossoni sul fondo dissestato della stretta strada, protetta sugli strapiombi dai soli fili di ferro installati prima della grande guerra.

Foto Archivio Motze

'Z sojn ettlane djar bosa ren auzzobetra in bege von Laz, palle mochatnsa áhevan. Ditza iz guat vor alle di laüt boden mochan machan vor arbat ma 'z iz guat vor di turístn o, azza mang viazárn sichar. In dise djar hámsa gebetart vil un augestèllt starche sprangoláde, ma vor viartzekh djar iz nèt gest asó. In di selln djar in auvar soinda khent di kalnètschar un di levegar pittn tratör zo giana au atti pèrng un bintsche lusérnar peng arbat hámen genützt. Alóra izta nèt gest di variánte un ka dar lapide saítma gekheart atta tschenk vürnsen untar in skaffan fin auzzogeba kan prünndle. Pan bintar, di stradaröln hám gehatt an tratör pinn karétt voll pitt gler un vo sèmm pinn bodáil hámsa auzgedjukht di gler affon bege zoa nèt zo macha slipfan di aute (di foto iz vo vor viartzekh djar). Zóbrest izta gest a stikhla pontár darná in Peatar Schupf zo riva affon Spiazzo Alto, sèmm, vil vert, hattma augemochtleng di khettnen pitt bintsche snea o. In baül von auto hatta nia gemengt a khlummana kanistar bazzar zo maga ávülln in radiatör un khüaln abe 'z motór balda dar támpf hatt ágeheft zo hevase. Inar bötta izta gest a lérch untar in bege drau pittann roatn bolo, 'z iz gest di varbe vo moi auto, dar lérch izta neméar ombrómm sa hám gebetart, ma miar geválltzmar hërta sengen zoa zo gedénkha ke ma mocht gian laise ánka azta dar bege est iz bait un iz ná zo khemma a stradù.

b. n. motze

Il 4 e 5 settembre 2021 a Terragnolo si terrà la 5ª edizione del concorso europeo per la costruzione di muri a secco

Vorþórget inn di maürla pitt khnott

I muretti a secco sono un'arte che ci ricorda quanto ogni piccolo lembo di terra un tempo fosse prezioso; ma l'attenta selezione delle pietre locali ed il loro posizionamento con maestria e tecniche che oggi solo pochi custodiscono ancora, permette anche la creazione e conservazione di piccole nicchie ecologiche importantissime per il nostro ecosistema.

Bar bizzanz: inar bötta di earde iz gest asó bichte ke zo magase nützan daz peste boma hatt gimak hattma gimocht aumachan maürla un ékharla fin nidar ná in krötz, ána malt un att stikhle bisan boda hám gimacht di vort vor bi hoach afftz tal sa sojn gest. An arbat boma hatt gimocht khánen machan asó gerécht ke si iz darkhennt azpe a khunst un, vor a par djar, izze khent inngeschribet alz "raiche vodar mentschhait" vodar Unesco. Azpe 'z hatta khött dar naturalist Antonio Sarzo, dise maurn sojn gántz bichte nèt lai umbrómm sa gidénkhan di arbat un 'z lem vonan stroach ma o umbrómm 'z sojn pletz bobar mang vennen vichela, gegrés un roasan boda nèt mang lem in di bisan un in balt ma lai au pa pèrng un bent von krötz. Azpe atti bent in dise maurn saítma nèt attaz pónege ma au geráde un asó in ledráner toal vodar maur izta a vrischar un molkatar microclima bodada nèt iz in toal maur zóbrest; nidar ledrá iz voll pitt guatn sachandar vor 'z gegrés boda lebat lai au hoch atti krötz az nèt berat vor dise maurn pitt khnott. Hennegritschan, grüam, bürm, krötar, snèkng un igln mang lem inn in di khlüftn vo disan maurn un, a tiabas a bötta, vögela o, azpe di upupa un dar hubu, mangda machan inn soi èst. Zo khenna pezzar disa khunst un allz daz sell boda lugárn di maurn pitt khnott, atz 4 un 5 von herbestmánat üsarne zimbar tschelln vo Laim in Pránttal bartn bidar machan lem disa arbat auzalgante in vünfte trèff von europèische konkürs auzomacha maürla pitt khnott. 'Z bartnda o sojn trèff vor khindarn un eltarne un barta sichar sojn vil zo lirma. E.v.K.